

EGY SORSFORDÍTÓ NAP KRÓNIKÁJA*

(1944. augusztus 23. szerda)

- 7.00 Akárcsak a többi nyárvégi nap Bukarestben, ez is fülledtnek ígérkezett. Enyhülést ilyenkor csak a főváros környéki tavak nyújtanak, ahol majd Ion Mocioni-Sûrcea beszerzi a román történelem alakulását hosszú távon meghatározó információját, és a tengerpart, ahova a Gara de Nord – az Északi-Pályaudvar – zsúfolt közönsége többsége igyekszik, akik között száguldozó rikkancsok, akárcsak a Bulevardokon tanyázó társaik, a lapok rendkívüli kiadásaiból valódi szenzációt tesznek közhírré: a szovjet csapatok támadást intéztek Románia ellen. Valódi az a hír is, hogy elfoglalták Iaşit, és a távolság Iaşi és Bukarest között bizony mindössze 399 km.

Az augusztus 20-án Iaşi–Kisinyev–Tiraspol irányában előrelendült 2. és 3. ukrán front, R. J. Malinovszkij és J. F. Tolbuchin hadseregparancsnokok vezetése alatt, kiegészülve a Tudor Vladimirescu-féle önkéntes román hadosztályal – kb. 900.000 fő –, feltartóztathatatlanul nyomult előre, és a német stratégia, miszerint a front délről indul el, nem vált be. A Hans Friessner vezérezredes parancsnoksága alatt álló két hadosztály – mint a Dél-Ukrajnai hadsereg-csoport főnöke, 47 hadosztály, azaz 640.000 ember fölött rendelkezett – gyűrűbe került, és Friessner kénytelen volt a visszavonulást elrendelni. A tét nem volt kevés: a hadvezetés tudta, ha a szovjetek elérik a Focşani–Brăila vonalat, Németország sorsa Romániában megpecsételődtt.

- 7.30 A bukaresti rádió a szokásos „Deşteptarea României” – Románia ébredése – hazafias indulóval megkezdí adását – az 1902-ben a budapesti levéltárakban tallózó Nicolae Iorga professzor-előadásáról hazatérő megmámorosodott román diákok erre járták a órát a magyar főváros utcáján. Megszólalnak a szokásos reggeli dallamok, elhangzik a „Miatyánk” is, és ezekben a percekben kezdődnek hozzá a Román Kommunista Párt (RKP) illegális lapja, a Románia Libera 1944. augusztus 26-i száma nyomásához. Készen van a vezércikk is: „Összeomlott a nemzetáruló kormány!”

Románia képviselői, akárcsak Magyarországi 1943 nyarán szinte egyszerre kezdtek el tapogatózásukat a nyugati hatalmaknál a háborúból való kilépés esélyeiről Stockholmban, Kairóban, Lisszabonban, Genfben. Még a közös szembefordulás is felmerült – ld. Bánffy Miklós volt külügyminiszter, 1926-tól román állampolgár, az Ellenzék irányítója, irodalom és művészetpártoló találkozóját 1943 nyarán a Nemzeti Parasztpárt vezetőivel, Iuliu Maniuval és Ion Mihalacheval –, és ugyanekkor a lengyel titkosszolgálat is megszervezett egy

*Az összeállítás korabeli visszaemlékezések, feldolgozások, és napilapok alapján készült.

titkos találkozót a magyar és a román diplomácia képviselői és Anglia és az Egyesült Államok megbízottai között. A nyugat-európai országok képviselői azonban már az év végétől azt javasolják Románia és Magyarország titkos küldetésben járó diplomatáinak, hogy forduljanak a Szovjetunióhoz a fegyverszüneti feltételek végett, illetve, hogy végre szánják el magukat konkrét lépésre.

- 8.00 Ion Mocioni-Stîrcea ezekben a kora reggeli órákban jutott a tudomására, hogy Ion Antonescu tábornagy, államvezető – az érdekesség kedvéért: informátora épp a tábornagy katonai főnöke, Radu Davidescu ezredes volt –, aznap délután 18.00-kor a fronton kialakult helyzet megismerésére, eltávozik Bukarestből. Mocioni-Stîrcea, aki mint Nicolae Titulescu tanítványa, Gheorghe Nicolescu-Buzestível, Aurel Aldea tábornokkal – mindketten a Nemzeti Parasztpárt tagjai – és Constantin Sănătescu tábornokkal alkották Mihály király körül az udvar angolbarát körét, akik már annak idején levonták a Szovjetunió elleni nemzetvesztő háború várható következményeit, azonnal a királyhoz írtak, abból a célból, hogy az augusztus 26-ra tervezett nemzeti fegyveres felkelést előbbre hozzák.

A király és köre, valamint Lucrețiu Pătrășcanu, mint az RKP képviselője közötti megbeszélések 1943. nyarára nyúlnak vissza a hitlerellenes nemzeti egységfront megvalósulása érdekében. 1944. áprilisában már a történelmi pártok, a Nemzeti Liberális Párt és a Nemzeti Parasztpárt is egyetértett ennek szükségességével. Azon a konspiratív találkozón, amelyre 1944. június 13-ról 14-re virradó éjjel került sor a Moșilor utca 103. szám alatt, a két történelmi párt, a királyi udvar képviselői – C. Sănătescu, G. Nicolescu-Buzești, Gh. Mihai tábornok, Mocioni-Stîrcea, Mircea Ioanițiu, Dumitru Dămăceanu ezredes – és Pătrășcanu, valamint Emil Bodnaraș, mint az RKP megbízottai között – erre az időre mind Észak-Erdélyben, mind Dél-Erdélyben mozgalommá terebélyesedett a magyar háborúellenes tábor is – megszületett a fegyveres felkelés politikai és katonai programja, amely szerint: 1. új kormány alakul, visszaállítják a demokratikus rendszert; 2. az akció végrehajtásához létrehoznak egy katonai parancsnokságot a jelenlevőkből, biztostják a hadműveletekhez szükséges embereket és eszközöket – 64 helységben hoztak létre július–augusztus folyamán katonai parancsnokságokat –, csapatösszevonásokat eszközölnek a főváros védelmére, letartóztatják Ion Antonescu marsallt.

- 9.00 Dinu Brătianu, a liberális párt nagy öregje, villásreggelin látja vendégül egykori politikai ellenfelét, Iuliu Maniut, és a Szociáldemokrata Párt fejét, Constantin Titel-Petrescut. Egyúttal megegyeznek abban, hogy még egy kísérletet tesznek avégett, hogy rávegyék Ion Antonescut: kérjen fegyverszünetet. Maniu véleményét már júniusban a Nemeti Demokrata Blokk előkészületei során napvilágra hozta: Antonescu vitte bele az országot a háborúba, ő is legyen az, aki békét kér a Szovjetuniótól. Ennek, és a találkozóznak ezen a szép augusztusi reggelen az volt a célja, hogy ilyenformán a június 14-i megállapodás majd érvényét veszíti, és nem kell osztoznani a kommunistákkal a hatalomban. Ugyanebben az órában rendkívüli minisztertanács ülés kezdődött a Bukarest-

től 35 km-re levő snagovi palotában Ion Antonescu és külügyminisztere, Mihai Antonescu részvételével. Tárgya természetesen: a fronton kialakult helyzet elemzésére, és a román álláspont meghatározása. Ami Ion Antonescu állásfoglalását illeti, a háború folytatása mellett szállt síkra.

- 9.45 Nicolae Dragomir ezredes, Mocioni-Sturcea és a király megbeszélése után a királyi palotába rendeli Sănătescu tábornokot, vázolja előtte a kialakult helyzetet, és felkéri a kormányalakításra.
- 10.00 Megérkezik Snagovba Gheorghe Brătianu, Maniu üzenetével. Antonescu rövid szünetet rendel el, és négyszemközti tárgyalásra vonul vissza. Megigéri Brătianunak: amennyiben a három párt (NPP, NLP, SZDP) írásban felszólítja őt a fegyverszüneti egyezmény megkérésére, akkor annak eleget fog tenni. Brătianu megigéri, hogy délután 3-ra fordultával hozza a levelet. Folytatódik a minisztertanács ülés, ahol a megjelentek mit sem sejtene az előbbiekről, Antonescu ugyanis bejelenti: Románia továbbfolytatja a háborút Németország oldalán a Szovjetunió ellen.

Ion Antonescu, Hitler Adolf kedvenc kelet-európai politikusa magatartása kétségen kívül ellentmondásos. Neki tulajdonítható, hogy Románia a Szovjetunió elleni háború kezdetétől segítséget nyújtott Németországnak. 1942. februárjában szemrehányást tett a magyarok távolmaradása miatt, akkor, amikor Romániának 700.000 embere volt a frontravezényelve, s odáig 140.000 főt tett ki a vesztesége; két évre rá megbízhatatlannak nevezi a magyarokat, Hitlert Magyarország megszállására biztatja, és román egységeket is felajánlott hozzá. 1944. március–április között az ő tudtával és egyetértésével küldte ki Maniu Barbu Știrbey herceget Kairóba, a háborúból való kilépés feltételeiről tárgyalni. (Jellemző, hogy még a titkosszolgálat főnökének, Eugen Cristescu-nak is tudomása volt az útról.) Amikor azonban április 12-én a Szovjetunió közölte Romániával a fegyverszüneti feltételeit, Antonescu elutasította. Ezúttal ismét két tőts játékot játszik: nem akarja elveszíteni Hitler kegyeit, de a német vereséget is számbaveszi, és ez esetben szeretné rendszerét átmenteni. Ugyanez volt tapasztalható a zsidókérdésben is: 1940–43 között közel 400.000 romániai zsidót gyilkoltak meg; a nyugati hadszíntéren bekövetkezett változások után menedéket nyújtott a közép-európai zsidóság jelentős csoportjainak, és lehetővé tette kivándorlásukat román kikötőkből Izraelbe.

- 10.30 Ion Antonescu utasítja kabinetfőnökét, hogy 16.00-ra kérjen kihallgatást a királytól. Egyúttal értesítést küld Ankarába: üzenete szerint kormánya kész a kiugrásra, mihelyt angol és amerikai ejtőernyősök szállnak le Románia területén.
- 10.45 Aurel Leucuța parasztpárti képviselő lakásán vendégül látja a négy párt képviselőjét, Pătrușcanut, Constantin Agiut, Iuliu Maniut, Șerban Voineat – Brătianu snagovi útja miatt van távol –, ugyanis Maniu még nem adott végleges választ: vállalja-e az Antonescu-féle diktatúra megdöntése után a kormány vezetését. (Ebből arra lehet következtetni: nem tudnak még arról, hogy jobbnak látják a királyi udvarban, ha egyelőre katonai kormány alakul a háború befejeztéig.) A megbeszélés végén, 13.00-kor délután 17.00-ra újabb találkozót kér, ekkorra igéri választát, pártjának Bukarestben tartózkodó képviselőivel való tanácskozás után.

12.00–

14.00 Ebéd a királynál. Megteszik az előkészületeket Antonescu letartóztatására és megerősítik a királyi palota körüli őrséget. Maga a fiatal király lázasan készül első igazi szereplésére, Mocioni-Stîrcea pedig nyakába veszi a várost, hogy összeszedje a négy párt vezetőit, akiknek még fogalmuk sincs arról, hogy előbb-rehozták a kiugrás napját.

13.30 Maniu ebéden vesz részt unokaöccse lakásán, és fogadja a királyi udvarból hozzá siető Sănătescu tábornokot, aki előtt egyetértését fejezi ki azzal kapcsolatban, hogy katonai kormány veszi át a hatalmat, amely átmenetet kell képezzen a diktatúrából az alkotmányos rendszerbe való visszatéréshez. Sejtetni engedti, hogy ezután szívesen elvállalja a miniszterelnöki tisztséget, hivatkozási alapja nemcsak az, hogy résztvett a kiugrás előkészítésében – 1944 elejéig ő is az angol–amerikai csapatok balkáni, ill. romániai partraszállásában bízott – hanem az is, hogy lévén az ország lakosságának többsége, 75–80%-a földműves, jelentős tömegbázissal rendelkezett.

15.30 A királyi audienciára elsőként megérkezik a külügyminiszter, Mihai Antonescu, majd

16.00 Ion Antonescu is belép a király fogadótermébe, a sárga szalonba. Mihály király kérdésére, hogy milyen következtetéseket vont le a szovjet csapatok előrenyomulásából, a tábornagy határozottan a háború folytatása mellett áll ki. „Ebben az esetben, tábornagy úr – szölt a király válasza –, kénytelen leszek szem előtt tartani népem akarátát, amely a négy demokratikus párton keresztül jutott kifejezésre, és intézkedni fogok, hogy az ország azonnal lépjen ki a háborúból, hogy megmeneküljön a pusztulástól. Ezért úgy döntöttem, hogy még ma meg kell kötni a fegyverszünetet, ha pedig vonakodik, azonnal mondjon le.”

17.00 A palotaőrség végrehajtja a király parancsát, és a két letartóztatott Antonescut a királyi bélyeggyűjtemény tárolására szolgáló páncoészekrénybe zárja. A jelenet komikus, de természetesen a bukott államfő reszket a dühtől. Ezután koronatanácsra hivatkozva, a palotába kéretik a németbarát C. Pantazi tábornokot, a hadügyminisztert, D. Popescu belügyminisztert, Piky Vasiliu tábornok nemzetvédelmi minisztert, C. Elefterescu ezredest, Bukarest rendőrprefektusát, és még kb. 60 személyt, akiket őrizetbe vesznek. A palotából semmi sem szivárog ki, még Cristescu sem olvassa ki a gyanús jelből: miért nem válaszolnak az illetők telefonjai?

Bár bizonyos körökben nem volt titok, hogy mire készül az ország – a román ellenzéki körökkel is jó kapcsolatokat tartó Szász Pál, a dél-erdélyi EMGE (Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet) vezetőjének már májusban tudomására jutottak a kiugrási előkészületek –, mégsem jutott az illetéktelenek fülébe, annak ellenére, hogy Bukarestben kb. 14.000 Wehrmacht-katona tartózkodott, az ország ugyanúgy meg volt szállva, mint Magyarország, és ebből rögtön adódik az alkalom, hogy párhuzamot vonjunk: Románia Magyarországgal ellentétben sikeresen oldotta meg a kiugrás katonai részét is – amin áll vagy bukik egy ilyenféle akció. Így lehetővé tette a szovjet csapatok akadálymentes előrenyomulását Magyarország, Jugoszlávia és Ausztria felé, s bár ugyanúgy a vesztesek

*oldalán állt, mint Magyarország, Finnország, Bulgária, helyzeti előnyét kama-
toztatni tudta a párizsi béketárgyalásokon.*

- 17.30 A foglyok zár alatt voltak, de Mocioni-Stîrcea még mindig nem találta meg a demokratikus pártok vezetőit.
- 18.00 Akcióba lép a titkos katonai bizottság: Iosif Teodorescu tábornok és Dumitru Dămăceanu ezredes berendeli a Bukarestben tartózkodó katonai parancsnokokat, és általános harcckészültséget rendelnek el – ezzel megkezdődik a felkelés katonai feladatának végrehajtása.
- 18.30 A RKP rádiója felveszi a király hangját lemezre, és mozgósítják a 2. lovasezredet, a gárdaezredet és a 4. gyalogezredet.
- 19.00 A harcckészültségbe helyezett román katonai alakulatok megkezdik a hivatalos intézmények, a minisztériumok, a rádió, a posta elfoglalását és a német egységek bekerítését.
- 19.30 Manfred von Killinger, Németország bukaresti nagykövete vacsorájánál szerez tudomást a történelekről, azonnal mozgósítja Erik Hansen tábornokot, a szárazföldi csapatok kirendeltségének vezetőjét, Tiellesten tengernagyot, és Gerstenberg repülőezredet, és bejelentkezik Mihály királynál.
- 20.00 A pontosan érkező Killinger Hitler nevében érdeklődik Ion Antonescu iránt, mivelhogy 18.00-kor a fronton kellett volna legyen. A király nyíltan a német megbízott tudomására hozza az új kormány alakulását, bejelenti, hogy Románia fegyverszünetet kér a Szovjetuniótól, és kéri, hogy a német csapatokat vonják ki az országból.
- 20.30 Manfred von Killinger, aki később öngyilkosságot követett el, tanácskozáásra hívja össze az országban tartózkodó német katonai parancsnokokat – egyedül Gerstenberg áll ki emellett, hogy azonnal el kell fojtani a felkelést. Tájékoztatják a hadszíntéren tartózkodó német katonai parancsnokokat is, valamint a mellettük harcoló Ilie Șteflea és Petre Dumitrescu tábornokokat, akik azonban kereken megtagadták, hogy részt vállaljanak a felkelés leverésében.
- Ezalatt a királyi palotában ülésezik az újonnan kinevezett kormány, Constantin Sănătescu tábornok, miniszterelnök vezetésével. Jelen van Pătrășcanu is, akit végül Titel-Petrescuval együtt talált meg Sabin Manuilă lakásán a késő esti órákban Mocioni-Stîrcea. Döntenek a stratégiailag fontos objektumok védelméről, a bukaresti, a Prahova völgyi, a munténiai csapatmozdulatokról.

Lucretiu Pătrășcanu, aki moldvai értelmiségi családból származott, 1921-ben alapító tagja volt a RKP-nak, mint ügyvéd a letartóztatott kommunisták védője a két világháború között; a legszínvonalasabb marxista műveltséggel rendelkezik a mozgalom vezetői között; Ulea udvarmester révén rokoni szálak is fűzték a királyi udvarhoz, ami megkönnyítette a kommunisták és az ország legfelsőbb vezetése közötti kapcsolatot. Közvetítő szerepe miatt ítélték el 1954-es pere alkalmával Mocioni vagy Mocsonyi Stîrceat. Pătrășcanu szövegezte meg a király kiáltványát is.

- 21.00 A román katonaság elfoglalja a főváros felé vezető utakat, illetve a városban elzárják egymástól az itt állomásozó német katonaság állásait.

Hitler telefonon arra utasítja Friessnert, hogy tartóztassa le a királyt, és alakítson új kormányt.

- 21.30 A rádió megszakítja aadását: „Figyelem, figyelem! Mindenki hagyja bekapcsolva a készülékét! Az ország számára fontos közlemény következik! – hangzik fel, és a közleményt rövid időnként megismétlik. A kormány a királyi palotában tartózkodik, Maniu, ahogy kortársai nevezték, a „Szfinx”, unokaöccse, és hívei körében, amikor
- 22.00 felhangzik Mihály király kiáltványa Románia népéhez: ebben bejelenti, hogy megdöntötték a katonai-fasiszta diktatúrát, Románia kilép a szovjetellenes háborúból, és harcolni fog függetlenségéért és Észak-Erdély felszabadításáért. „Népünk egyedül akar ura lenni sorsának. Bárki, aki ellene szegül szabadon tett határozatunknak, amely senki jogát nem sérti – nemzetünk ellensége. Elrendelem a hadseregnek, és felhívom a népet, hogy harcoljon minden eszközzel, bármilyen áldozatra készen az ilyenek ellen... A hadsereg mellett, és annak segítségével, a népet valamennyi erőit mozgósítva átlépjük az igazságtalan bécsi döntés által ránk kényszerített határokat, hogy felszabadítsuk Erdélyünk földjét az idegen megszállás alól...”

A második bécsi döntésről, amelyet Teleki Béla, az Erdélyi Párt elnöke pünkösdi királyságnak nevezett, amelyet követően Teleki Pál és Bán metropolita titkos találkozón dolgozták ki az Erdélyben élő népek békés együttélésének a határok ide- vagy odatologatásától független biztostékait, Kacsó Sándor így emlékezett meg: „Csúf nap volt ama szeptemberbe hulló augusztusi. Ezen a napon zuhant reánk, bizakodó emberekre a történelem, mint valami megbotlott vak óriás a tehetetlen törpékre. Mérges volt, hogy belénk botlott, úgy látszik. Oktalan dühében esetlenül kezdett csapkodni rettentő kezeivel – lábával...”

- 22.30 Az új kormány magához kéri Ștefan Nicolescu ezredest és Maurice de Chastelaine alezredest, és rájuk bíz egy titkos üzenetet, amelyet az Isztambulban tartózkodó Crețulescun keresztül Anglia és az Amerikai Egyesült Államok megbízottaihoz kellett továbbítani.
- 23.00 Emil Bodnaraș vezetésével a RKP fegyveres alakulatai a párt konspiratív lakására szállítják a palotából a letartóztatottakat. George Andrei, az új vezérkari főnök parancsot ad az összes fronton tartózkodó román katonai egységeknek, hogy a továbbiakban a szövetségesek oldalán minden erővel vegyék ki részüket Erdély felszabadításában. Ebben az időpontban fogadja a király Hansent és Gerstenberget, és ismét távozásra szólítja fel a német csapatokat.
- 23.15 Amikor a 3. és a 6. román határhozrend tudomást szerez a Bukarestben történetéről, Nistor Teodorescu ezredes vezetése alatt támadást intéz a Keleti Kárpátok védelmét ellátó 3. német hegyi határvadász ezred ellen, és az 1. román hadsereg megindul Észak-Erdély felé.
- 24.00 Parancs érkezik az új vezérkari főnök részéről, hogy csak abban az esetben nyissanak tüzet a visszavonuló németekre, ha azok megkísérik a románok lefegyverzését. A királynak tett ígérete ellenére Gerstenberg elhatározza a támadást.
- 00.30 Megtörténik az első összeütközés a németek és a románok között.

- 02.45 Hansen Gerstenberggel ellentétben levonja a tanulságot, és táviratában aláhúzza, hogy ami a romániai eseményeket illeti, az „nem egy udvari kamarilla államcsinye”, hanem nemzeti felkelés, s hogy „a pillanatnyi erőviszonyok között nincs kilátás sem katonai, sem politikai sikerre.”
- 04.00 Erre az időpontra az összes román csapatok beszüntették a fronton a hadműveleteket a Szovjetunió ellen.
- 06.00 Megérkezik a szövetségeseknek szánt üzenettel Ștefan Nicolescu és De Chastelaine Lockheed-10 repülőgépekön az isztambuli repülőtérre, és ebben az órában a berlini és budapesti távirati iroda kirendeltségei továbbítják értesüléseiket a német és a magyar fővárosba. Ezt veszi át majd a kolozsvári Keleti Újság augusztus 26-i száma, miszerint „Románia elfogadta a szövetséges hatalmak fegyverszüneti feltételeit... Az országban demokratikus kormány alakult Sănătescu tábornok elnökletével. A kormány első programja a bécsi döntés semmissé nyilvánítása.”
- Ezzel egy új nap, és egy új történelmi korszak kezdődött Románia életében.

A romániai események miatt csak szeptember 2-án jelent meg Márton Áron erdélyi római katolikus püspök augusztus 22-i levele, amelyben bejelenti, hogy a dél-erdélyi magyarság csatlakozik a román háborúellenes fronthoz – Groza ez év májusában szintén levélben fordul a magyarsághoz, hogy a két nép együtt forduljon szembe Németországgal, ez ösztönözte a Demokratikus Csoport fellépését, akikhez a gyulafehérvári illetőségű Márton Áron is tartozott –, Észak-Erdélyben, Kolozsváron augusztus 24-én a reggeli órákban Dálnoki Veress Lajos, a 2. magyar hadsereg parancsnoka, és Teleki Béla megállapították: Magyarország számára ez az utolsó előtti pillanat, amikor még alkalmuk van, hogy kövessék Románia példáját. A történések azonban nem igazodtak elgondolásaikhoz.